

UJHÁZI LÓRÁND¹**A nukleáris elrettentés a katolikus egyház megnyilatkozásainak a fényében****Nuclear Deterrence in the reflections of the Catholic Church****Absztrakt**

A katolikus egyház mindig elutasította a nukleáris fegyverek alkalmazását, annak pusztító ereje, illetve a nemharcolók megóvásának nehézsége miatt. Az egyházi tanítóhivatal ennek megfelelően következetesen az atomfegyverek leszerelése mellett foglalt állást. A nukleáris elrettentésről, vagyis a támadástól való visszatartás érdekében való nukleáris fegyverek birtoklásáról azonban már eltérő álláspontot képviselő pápai megnyilatkozások születtek. Az igazi fordulat II. János Pál 1982-es ENSZ-ben mondott beszédjével következett be. Ez alkalommal a pápa a nukleáris fegyverek ideiglenes - elrettentés érdekében való birtoklását - erkölcsileg elfogadhatónak tartotta. Ferenc pápa azonban radikálisan szakított ezzel az állásponttal és számos fórumon kijelentette: a nukleáris fegyverek pusztító birtoklása is bűn. Abszurd és erkölcsileg nem megengedhető.

Ebben a tanulmányban bemutatom azt az ívet, amelyet a Katolikus Egyház a nukleáris fegyverek birtoklása, bevetése és az elrettentésről szóló tanítása vonatkozásában a Második Világháborútól napjainkig bejárt. A tanítóhivatali reflexiók mellett utalok azokra a helyi egyházakra is, amelyek az érintettség okán átfogóan nyilatkoztak a nukleáris fegyverek kérdéséről. Az általános biztonságpolitikai eseményekre csak annyiban térek ki, amennyiben azok szükségesek az egyházban beállt változások megértéséhez.

Kulcsszavak: Katolikus Egyház, Szentszék, nukleáris elrettentés, fegyverzetleszerelés

Abstract

The Catholic Church has always refused the employment of nuclear weapons on general principle as due to its devastating power and its incompatibility with the protection of non-combatants. This is why the Magisterium has consistently sup-

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar; tudományos főmunkatárs, E-mail: ujhazi.lorand@uni-nke.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1630-8208>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

ported the disarmament of nuclear weapons. However, various papal declarations have been made on the "temporary" possession of nuclear weapons for nuclear deterrence. The shift of tone occurred with the address of John Paul II for the UN General Assembly in 1982 in which he morally accepted the possession of nuclear weapons as means of deterrence in order to preserve the peace. Pope Francis has returned to the position of the Church before John Paul II, totally condemning the possession of nuclear weapons. In this paper my intention is to demonstrate the developments of the position of the Holy See and local Churches involved about the use, development and possession of atomic weapons from WW2 until the present day.

Keywords: Catholic Church, Holy See, Nuclear deterrence, disarmament

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÁLLÁSPONTJA A NUKLEÁRIS FEGYVEREKRŐL II. JÁNOS PÁL PÁPA ENSZ-BEN MONDOTT BESZÉDÉIG

Az 1962-es kubai rakétaválság kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy a nukleáris technológia ellenőrzésére és az atomfegyverek elterjedésének megakadályozására nincs megfelelően kidolgozott nemzetközi jogi garancia.² A háborút, mint a társadalmat érintő kérdést, beleértve a legújabb fegyverek alkalmazásából adódó erkölcsi dilemmákat a Katolikus Egyház a történelem folyamán a keresztény tanítás fényében rendszeresen értékelte.³ A hatvanas évekre átfogó magiszteriális állásfoglalás vált szükségessé az új haditechnológia, a nukleáris fegyverek vonatkozásában is. Olyan nyilatkozatot kellett elkészíteni, amely egyszerre veszi figyelembe az igazságos háború hagyományos keresztény elveit és a formálódó nemzetközi- és humanitárius jogot. Rövidebb megnyilatkozások már XII. Piusz pápasága alatt születtek. A pápa már az első atombomba bevetése előtt, 1943-ban figyelmeztetett a nukleáris energia háborús célra való felhasználásának veszélyeire. 1954-es húsvéti üzenetében pedig az atomfegyverek hatékony kivonására és megszüntetésére szólított fel, tekintve a fegyver pusztító hatását. Utalt arra is, hogy ennek a fegyvernek a bevetése mérhetetlen emberi szenvedést, testi deformitást, lakhatatlan területeket eredményez. A költséges fegyverkezési verseny pedig a társadalmi igazságtalanságot erősíti.⁴ XII. Piusz figyelmeztetései azonban még nem jelentették a nukleáris technológia átfogó értékelését.

² Resperger István: A „diadal” és egyéb módszerek alkalmazása a nemzeti válságkezelési feladatok megoldásánál, *Hadtudományi Szemle*, 5 (2012/1–2). 141–165; Az atomsorompó-szerződés. *Grotius*. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=WOXNT&lg=1>. (Letöltés ideje: 2018. december 20.)

³ Erdő Péter: Az íjászok és hajítógép-kezelők büntetése: Adalékok a kánonjogi esetmegoldás módszeréhez a kései középkorban. *Magyar Sion*, 2 (2008). 23–58.; Ujházi Lóránd: Újabb etikai kihívások a hadtudományban a katolikus egyház megítélése szerint: Reflexió a távirányítású repülőgépek alkalmazása. *Társadalom és honvédelem*, 18 (2014/1). 25–44.

⁴ Holy See Mission: The Holy See On The Abolition Of Nuclear Weapons. <https://holyseemission.org/contents/statements/55e34d381107a0.55385271.php> (Letöltés ideje: 2019. január 5.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

XXIII. János pápa, a II. Vatikáni Zsinat szellemi atyja életének utolsó, *Pacem in terris* kezdetű enciklikája az első átfogó pápai megnyilatkozás a nukleáris fegyverek vonatkozásában. Nemcsak az atomfegyverek bevetésére, hanem a birtoklására és az elrettentés gondolatára is – igaz ez utóbbira csak röviden –, reflektál. Az enciklikában jól kitapinthatók a pápa által kezdeményezett, de csak utódja, VI. Pál által befejezett II. Vatikáni Zsinat alapelvei: 1) a világbéke előmozdítása érdekében széleskörű együttműködésre kell törekedni az egyház és az állami, illetve a nemzetközi szervezetekkel;⁵ 2) Az egyház társadalmi tanításának megvalósítását – vagy adott esetben formálását – nemcsak a klérus, hanem a világi hívek ügyének kell tekinteni.⁶ A nukleáris fegyverek kapcsán ezek az általános elvek azt jelentik, hogy az egyháznak párbeszédet kell folytatni a nemzetközi szervezetekkel és atomhatalmakkal. A kérdéskör hiteles értékeléséhez pedig nemcsak teológiai, hanem katonai, politikai és technológiai ismeretekre és ennek alapján kidolgozott szempontrendszerre van szükség.⁷ Ami a katonai, a politikai és a technológiai ismereteket illeti, az egyházban ezzel a tudással leginkább a laikus krisztushívők rendelkeznek. Így amíg az egyházi hierarchia a nukleáris fegyverek erkölcsi problémáira, addig a világi krisztushívők ugyanezen fegyverek humán és ökológiai veszélyeire tudnak hitelesen rámutatni.⁸ Így evidens, hogy ez a terület a hierarchia és a világiak közötti együttműködés II. Vatikáni Zsinat által óhajtott együttműködésének eminens területévé vált.

A *Pacem in terris* kezdetű enciklika leginkább a fegyverkezési versennyel⁹ és az atomfegyverek birtoklására való törekvéssel foglalkozik. Jól látta XXIII. János annak problematikáját, hogy az egyes nemzetek a katonai készültség fokozását azzal magyarázzák, hogy „a béke (...) nem lehet biztos a jelen körülmények közt, hacsak nem nyugszik az egyforma felfegyverzettségen,” és ezért igyekeznek hasonló pusztító erővel rendelkező fegyvereket készíteni, és ez az atomfegyverekre is igaz.¹⁰ XXIII. János rámutatott, hogy a fegyverkezési versenyt az „igazságosság, a józan ész, az emberi méltóság” nevében meg kell szüntetni. Továbbá fokozatosan el kell jutni az atomfegyverek teljes leszereléséig és birtoklásuk tiltásáig. Ezzel lényegében lefektette a katolikus egyház nukleáris fegyverekre vonatkozó

⁵ Ez számos helyen megfogalmazódik a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciójában az egyházzal a mai világban.

⁶ Erről pedig a II. Vatikáni Zsinat *Apostolicam actuositatem* kezdetű dekrétuma a világi hívek apostolkodásáról. Lásd még Del Portillo Alvaro: *Laici e fedeli nella Chiesa*. Giuffrè, Milano, 1999.

⁷ Padányi József: A hadtudomány művelésének keretei a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen. *Hadtudomány*, 26 (2016/1–2). 112–114.

⁸ Botos Katalin: A jó pápa. *Magyar Szemle*, 11–12 (2013). 182–186.

⁹ „A másik oldalról ellenkezőleg súlyosan fájjaljuk, hogy azokban az államokban, ahol gazdaságilag előbbre vannak, roppant nagy fegyverkezés folyt és folyik, erre fordítják a szellemi és anyagi erőforrásaik nagy részét. Ennek köszönhető, hogy míg e nemzetek polgárainak nem könnyű terhetet kell viselniük, más államok segítségére szorulnak, hogy gazdasági s társadalmi vonalon előre jussanak.” XXIII. János: *Pacem in terris*. Enc. 1963. III. 11. *Acta Apostolicae Sedis*, 55 (1963/3). 257–304. magyarul:

https://w2.vatican.va/content/john-xxiii/hu/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html (Letöltés ideje: 2018. december 21.).

¹⁰ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

tanításának alapját: elítélte az atomfegyverek előállítását, fejlesztését, a kísérleteket, a fegyverkezési versennyel együtt járó szociális igazságtalanságot, illetve ezeknek a fegyvereknek a bevetését. Ami azonban a későbbiekben a legvitatottabb területet, az elrettentésen alapuló nukleáris fegyverek birtoklását illeti, azzal XXIII. János csak marginálisan foglalkozott. Az enciklikában a pápa elismerte, hogy a költséges fegyverkezési versenyt a félelem generálja, és a népek – ahogy azt maguk is állítják – ezt nem azért teszik, hogy a másikat megtámadják, hanem azért, hogy a potenciális ellenséget elriasszák a támadástól.¹¹ Ezt a rövid szakaszt leszámítva azonban nem beszél az elrettentésről.

A II. Vatikáni Zsinatot XXIII. János hívta össze, és 1963-as haláláig a folyamatok aktív részese volt. Érthető, hogy a nukleáris fegyverek kérdésében az említett enciklika és a zsinati tanítás között számos párhuzam fedezhető fel. Az 1965-ös *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyházzal a mai világban alapvetően követi az enciklika álláspontját. A konstitúció is összeegyeztethetetlennek tartja a nukleáris fegyverek alkalmazását a hagyományos igazságos háború tan elemeivel (GS 80). A zsinat emellett az elrettentés kérdésében is állást foglal. 81. §-a szerint „a tudományos fegyvereket nem csupán azért halmozzák fel, hogy háború esetén bevessék.” A nemzetek úgy vélik, erősíti meg a zsinati dokumentum, hogy a védelmi erő attól függ, hogy minél gyorsabb reagálási képességgel rendelkeznek – képesek legyenek „villámcsapásszerűen visszaütni”. Ezért azonban növekszik a fegyverhalmozás, amely „furcsa módon az esetleges támadó elrettentésére szolgál.” Úgy vélik, hogy a leghatékonyabb eszköz, mellyel napjainkban biztosítani lehet a békét a nemzetek között, az elrettentés filozófiája.” (GS 81) A zsinati dokumentum már egyértelműbben nyilatkozik a nukleáris elrettentésről, de alaposabb elemzésbe ez a dokumentum sem bocsátkozik. Mindössze általános megállapítást tesz, amikor kijelenti, hogy „az elrettentés (...) és a fegyverkezési verseny nem biztos útja a tartós béke megőrzésének”. Továbbá nem származik belőle „ügynevezett egyensúly” (...) vagy „biztos és igazi béke” (GS 81). Nem hagy kétséget a zsinat afelől sem, hogy ez az eszköz nem küszöböli ki a háborúk igazi okait, és „mérhetetlen pénzek” mennek el a folytonos fegyverkezésre, miközben a társadalmi igazságtalanság nem kerül orvoslásra: „a fegyverkezési verseny az emberi nem legsúlyosabb csapása, és tűrhetetlenül sérti a szegényeket.” (GS 81)¹²

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai VI. Pál pápa tekintélyével jelentek meg, így azokat a pápa személyes álláspontjának is lehet tekinteni. A zsinati koncepciót a pápa minden fórumon igyekezett megerősíteni. Támogatta a nukleáris fegyverkísérletek beszüntetését az atomfegyverekkel rendelkező országok vezetőinek írt levelében.¹³ Az ENSZ 1978-as, első

¹¹ XXIII. János: *Pacem in terris*. Enc. 1963. III. 11. *Acta Apostolicae Sedis*, 55 (1963/3) 257–304. magyarul:

https://w2.vatican.va/content/john-xxiii/hu/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html (letöltés ideje: 2019. január 14.).

¹² „But even though the "balance of terror" has been able to avoid the worst and may do so for some time more, to think that the arms race can thus go on indefinitely, without causing a catastrophe, would be a tragic illusion.”

¹³ VI. Pál: *Nuntius telegraphicus*. 1963.VIII. 5. *Acta Apostolicae Sedis*, 55 (1963). 760.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

fegyverzetleszerelést tárgyaló különleges közgyűlése számára küldött üzenetében¹⁴ pedig támogatta azokat a kezdeményezéseket, amelyek a nukleáris fegyverek teljes leszerelése irányába mutattak, illetve hogy a nukleáris energia békés felhasználása minden nép számára hozzáférhető legyen (6/a).¹⁵ Elítélte a fegyverkezési versenyt, az ennek következtében egyre erősödő szociális igazságtalanságot,⁽⁷⁾¹⁶ továbbá sürgette a nemzetközi összefogást, és biztosított mindenkit, hogy ebben a békeépítés folyamatában a Szentszék, mint a nemzetközi jog szuverén alanya részt vesz (8).

Ami ezeknek az éveknek a konkrét diplomáciai lépéseit illeti: A Szentszék 1971-től tagja az Atomsorompó-szerződésnek (NPT: *Nuclear Nonproliferation Treaty*), és nyilván nukleáris fegyverekkel nem rendelkező államként tartják számon.

A nukleáris fegyverekkel kapcsolatos radikálisabb katolikus elutasítás egészen II. János Pál 1982-es ENSZ-ben mondott beszédéig életben maradt.

II. JÁNOS PÁL: A NUKLEÁRIS ELRETTENTÉS ERKÖLCSI ELFOGADHATÓSÁGA

A nukleáris elrettentés katolikus értékelése II. János Pál ENSZ-ben mondott beszédjével új fordulatot vett.¹⁷ A pápa reálisan látta, hogy a nukleáris fegyverek leszerelése kapcsán kevés előrelépés történt. Sőt, a fegyverpiac kapacitása, újabb létesítmények alapítása, új technológiák bevezetése és a kutatásokat körülvevő médiafigyelem, mind arra utal, hogy a helyzet csak rosszabb lett. Részben ebből a realitásból indult ki, amikor 1982-ben az ENSZ-ben mondott beszédjében megfogalmazta, hogy a jelen helyzetben az „egyensúlyon alapuló (nukleáris) elrettentés erkölcsileg elfogadható” (8. pont.). II. János Pál is tisztában volt azzal, hogy a nukleáris fegyverek léte morálisan megkérdőjelezhető. Ezt támasztja alá,

¹⁴ VI. Pál: Messaggio al presidente e ai delegati delle nazioni unite riuniti in assemblea plenaria a New Yor. *L'Osservatore Romano*, 24 (1978/12). 2–3. Angolul:

https://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/letters/1978/documents/hf_p-vi_let_19780524_nations-unies.html (Letöltés ideje: 2019. január 5.).

¹⁵ „Nuclear weapons certainly have first place: they are the most fearsome menace with which mankind is burdened. We appreciate very much the initiatives that have already been taken in this area, but we must encourage all countries, particularly those which have the chief responsibility for it, to continue and to develop these initiatives, with the final goal of completely eliminating the atomic arsenal. At the same time means must be found for giving all peoples access to the immense resources of nuclear energy for their peaceful use.”

¹⁶ A fegyverkezési versenyből fakadó szociális igazságtalanságra a pápa az 1967-es *Populorum progressio* kezdetű enciklikában is utal: „Amikor annyi nép éhezik, amikor oly sok család tengődik nyomorban, amikor annyi ember vegetál mélységes tudatlanságban, amikor olyan sok iskolára, kórházra, emberhez méltó lakásra volna szükség, akkor minden közösségi vagy egyéni pazarlás, minden presztízsszempontra néző nemzeti és egyéni költekezés, az országok erejét kimerítő egész fegyverkezési verseny – ez, újra mondjuk: ez az egész botrányos, türethetetlen gyalázzattá válik. Minket pedig az a roppant súlyos kötelesség terhel, hogy ezt nyíltan megmondjuk. És bárcsak meghallgatnának Minket azok, akik a legfőbb döntéseket hozzák, mielőtt a helyzet a végsőkéig fajul.” VI. Pál: Enc. *Populorum progressio*. 1967. III. 26, n. 53. *Acta Apostolicae Sedis*, 59 (1967/2). 283. Magyarul: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=462>. (Letöltés ideje: 2019. január 13.).

¹⁷ II. János Pál: Message to the General Assembly of the United Nations. 1982. VI. 7. *L'osservatore romano. Weekly Edition in English* n.1982, 25, 3.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

hogy néhány hónappal későbbi angliai utazása alkalmával arról a népeket fenyegető veszélyről beszélt, amelyet a nukleáris fegyverek képviselnek. Olyan fegyverek ezek mondta, amelyek nem lehetnek a népek közötti ellentét megoldásának eszközei, hiszen képesek az egész emberiséget elpusztítani.¹⁸ 1986-ban a béke világnapján elhangzó üzenetében pedig a nukleáris fegyverekkel rendelkező államok vezetőinek felelősségére mutatott rá: „A tömegpusztító – biológiai, vegyi és nukleáris – fegyverek különösen súlyos fenyegetést jelentenek; aki rendelkezik felettük, különösen nagy felelősséget visel Isten és az egész emberiség előtt.”¹⁹ Az elrettentésen alapuló nukleáris arzenál birtoklását ideiglenes állapotnak tartotta, amely akkor úgy tűnt, az egyetlen reális útja a későbbi teljes fegyverzetleszerelésnek. Erre egyébként az ENSZ-ben mondott beszédjében is utalt: „lépés a leszerelésen vezető úton.” Mathias Nebel és Giovanni Giudetti az ENSZ-ben mondott üzenetének egyes pontjai között fellelhető ellentmondásaira hívják fel a figyelmet.²⁰ A szöveg egészéből úgy tűnik ugyanis, hogy azoknak az álláspontját támogatta a pápa igazából, akik úgy gondolkodtak, hogy a béke megvalósításának egyetlen útja a folyamatos és végül a teljes nukleáris fegyverzetleszerelés. A szöveg nyolcadik pontja pedig a nukleáris fegyverek elrettentés okán való birtoklásának erkölcsi elfogadhatóságáról csak gesztusértékű utalásként került be azok számára, akik úgy gondolták, hogy a feltartoztatás és az elrettentés lenne a béke megőrzésének útja. A pápa kijelentése ugyanakkor a későbbiekben meghatározta az egyes püspökök nukleáris fegyverek birtoklásáról vallott nézeteit. Erre a pápai állásfoglalásra alapozva utasították el (és utasítják el ma is) az ún. „nukleáris pacifizmust”. Úgy vélték, amíg nincs esély a nukleáris fegyverek teljes leszerelésére, addig birtoklásuk, ahogy a pápa mondta „erkölcsileg megengedett”, amennyiben teljesülnek azok a kritériumok, amelyeket az Amerikai Püspöki Konferencia 1983-ban fogalmazott meg (lásd alább) vagyis: 1) csak elrettentésre használják, 2) nem törekszenek nukleáris szupremáciára 3) és birtoklásukat szükséges állomásnak tekintik a teljes leszerelés irányába.

A HIDEGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK

A hidegháború után a katolikus teológusok és az egyházi vezetők körében joggal merült fel a kérdés, hogy meddig kell az említett nukleáris elrettentés erkölcsi elfogadhatóságára vonatkozó tanítást tartani. A kilencvenes években a pápai és a szentszéki deklarációkból már érezhető volt a lassú elmozdulás a teljes nukleáris leszerelés támogatásának és az elrettentés alapján való birtoklás elutasításának irányába. Az elrettentés alapján való birtoklás elfogadása ugyanis egyre inkább az elsődleges cél, a teljes leszerelés akadályává

¹⁸ John Paul II: Homily of Holy Mass of Pentecost.

http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1982/documents/hf_jp-ii_hom_19820530_coventry.html (Letöltés ideje: 2018. december 30.).

¹⁹ II. János Pál: Üzenet a Béke Világnapjára. 1986, *Acta Apostolicae Sedis*, 78 (1986/1). 280.

²⁰ Nebel Mathias – Giudetti Giovanni: Introduction to Texts of the Catholic Church Regarding Nuclear Deterrence. In: The Caritas in Veritate Foundation: Nuclear Deterrence. With a selection of recent texts from the Church's engagement regarding the question of nuclear deterrence. The Caritas in Veritate Foundation, 2015, 37.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

vált. Erre mutat rá a Caritas in Veritate bizottság kifejezetten a nukleáris elrettentés kérdését feldolgozó 2015-ben kiadott összefoglaló munkájában.²¹ A pápa a hidegháborús körülmények miatt döntött 1982-ben a nukleáris elrettentés ideiglenes erkölcsi elfogadhatósága mellett. Hiába szánta mindezt ideiglenesnek, sokan a hidegháború után is rá hivatkoztak, amikor a birtoklás erkölcsi megalapozásáról nyilatkoztak. II. János Pál harmadik szociális enciklikájában, az 1991-ben kiadott *Centesimus annus* kezdetű enciklikában megismétli az elődjei által gyakran, hangoztatott nukleáris fegyverek jelentette veszélyt, amely „az egész világra ránehezedik”. Emellett kifejezetten a fegyverkezési versengés kapcsán kijelenti, hogy „el kell utasítani azt a nézetet, hogy az ellenfél megsemmisítését célzó harc, a versengés és maga a háború is hozzájárul a haladáshoz és a történelmi fejlődéshez.”²² Rámutatott arra is, hogy ha el is jutottak egyes atomfegyver-fajták megsemmisítéséhez, mégis megmaradt a tömbök léte és ellentéte, amely reális és nyugtalanító valóságával meghatározója a világhelyzetnek.

II. János Pál pápasága alatt, 1992-ben jelent meg a Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK). A dekalógus „ne ölj” parancs alatt, külön alfejezetet szentel a háború elkerülésének. Kifejezetten a nukleáris fegyverekről egy esetben esik szó, de a többi alapparadigmából is lehet az atomfegyverekkel kapcsolatos következtetéseket levonni. Az igazságos háború és önvédelem kérdése kapcsán: „törvényes önvédelem szigorú feltételeit nagyon komolyan mérlegelni kell. (...) a fegyverek alkalmazása nem okozhat súlyosabb kárt és zavart, mint maga a megszüntetendő rossz. A modern pusztító eszközök hatékonysága nagyon súlyosan esik latba e föltétel mérlegelésében.” (KEK 2309) A zsinati elvekre (GS 8) hivatkozva pedig: „Az Egyház és az emberi értelem hirdeti az erkölcsi törvény változatlan érvényességét fegyveres konfliktusok idején is. Ha pedig szerencsétlen módon már kitört a háború, ezáltal nem válik minden megengedetté a harcoló felek között.” (KEK 2312) Ami pedig kifejezetten az atom- és tömegpusztító fegyvereket illeti: „Minden olyan háborús cselekmény, mely egész városoknak vagy széles területeknek és lakosságuknak különbségtétel nélkül való elpusztítását célozza, bűncselekmény Isten és ember ellen, amit következetesen és habozás nélkül kárhoztatni kell.” A modern háború azzal a kockázattal jár, hogy alkalmat nyújt ilyen bűntények elkövetésére azoknak, akik tudományos fegyverek, különösen atom-, biológiai vagy vegyi fegyverek birtokában vannak.” (KEK 2314) Az atomfegyver bevetése kapcsán pedig azt írja a szöveg, hogy az „bűncselekmény az emberiség ellen”. Az 1992-ben kiadott katekizmus tehát egyrészt megismétli a hagyományos álláspontot az atomfegyverek alkalmazása kapcsán, másrészt már érződik, hogy kritikussabb az elrettentéssel és a nukleáris fegyverek birtoklásával kapcsolatosan is. Ez utóbbi szempont még

²¹ „Therefore deterrence no longer functions as an instrument that allows for disarmament; rather it has become an obstacle toward achieving that goal.” The Caritas in Veritate Foundation: Nuclear Deterrence. An Ethical Perspective. The Caritas in Veritate Foundation Working Papers. With a selection of recent texts from the Church’s engagement regarding the question of nuclear deterrence. The Caritas in Veritate Foundation i. m.

²² II. János Pál: Enc. *Centesimus annus*. 1991. V. 1. 18. n, *Acta Apostolicae Sedis* 83 (1991). 816., magyarul: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86> (Letöltés ideje: 2019. január 14.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

erőteljesebben megjelent 1996-ban, amikor a Szentszék aláírta, majd ratifikálta az Átfogó Atomcsend Szerződést (CTBT: *Comprehensive Test Ban Treaty*). A szerződés után egy évvel pedig Renato Martino, a Szentszék ENSZ-hez delegált állandó megfigyelője azt mondta: „A nukleáris fegyverek összeegyeztethetetlenek azzal a békével, amelyet a 21. században szeretnénk elérni.”²³ Még II. János Pál pápa bízta meg az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsát, a Katolikus Egyház Társadalmi Tanításának Kompendiumának elkészítésével. A kompendium a nukleáris elrettentés politikájáról már úgy nyilatkozik, hogy azt a párbeszéd és a multilaterális tárgyalások alapján a konkrét leszerelési intézkedéseknek kell felváltani (508).²⁴

XVI. Benedek pápasága alatt (2005–2013) még inkább érzékelhetővé vált, hogy a nukleáris fegyverek elrettentés miatti birtoklásának erkölcsi megítélésében változás várható. A pápa követve az addigi retorikát, több alkalommal kijelentette, hogy meg kell akadályozni a nukleáris fegyverek elterjedését, és a teljes nukleáris fegyverzetleszerelés irányába kell elmozdulni. Amíg pedig a leszerelés bekövetkezik, addig nukleáris fegyverektől mentes övezeteket kell létrehozni.²⁵ 2006. január 1-jén a béke világnapja alkalmából a pápa a leszerelés szükségességének alátámasztására a „hatékony leszerelés” kifejezést alkalmazta. Ez alatt azt a folyamatot értette, amellyel minden jóakarátú embert mozgósítanak annak érdekében, hogy a nukleáris leszerelés megtörténjen.²⁶ A pápa úgy látta, hogy erkölcsi kötelessége a fegyverzetleszerelés mellett felszólalni, hiszen „az elburjánzó nukleáris fegyverkezés megfékezése háttérbe szorult”. A fegyverzetleszerelési folyamat folytatására szólította fel a „hatóságokat”, hogy határozottabb elszántsággal folytassák azokat a tárgyalásokat, amelyek a meglévő nukleáris fegyverek egyeztetett és progresszív megsemmisítését veszik célba. Abból indult ki, hogy a hidegháború után a fegyverkezési verseny nemhogy alábbhagyott, hanem egyre több – köztük fejlődő – ország vált érintetté, és egyre több ország akar nukleáris fegyverek birtokába kerülni. XVI. Benedek, mint XXIII. János és a II. Vatikáni Zsinat, az elrettentést és a fegyverkezési versenyt a társadalmi igazságosság oldaláról közelítette meg. Az egyes országok nemzeti össztermékük jelentős hányadát fordítják fegyverkezésre, illetve a fejlett országok „bőséges hasznot húznak” a fegyvereladásból. Nyilván ez az egyház társadalmi tanítása alapján mélységes igazságtalanság a szegényekkel szemben, akiknek az élethelyzetének javítására lehetne fordítani

²³ Egan Eileen: *Peace Be with You: Justified Warfare or the Way of Nonviolence*. Wipf and Stock, Eugene, 2004, 128.

²⁴ Igazságosság és Pápai Tanács: *Az Egyház Társadalmi Tanításának kompendiuma*. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_hu.html. (Letöltés ideje: 2019. január 14.).

²⁵ "I encourage the initiatives aimed at progressive disarmament and the creation of zones free from nuclear arms in the prospect of their complete elimination from the planet." Thomas Reese: *Vatican Questions Nuclear Deterrence*. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/posts/vatican-questions-nuclear-deterrence>. (Letöltés ideje: 2019. január 3.).

²⁶ Message of his Holiness Pope Benedict XVI for the Celebration of the World Day Of Peace. https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20051213_xxxix-world-day-peace.html. (Letöltés ideje 2019. január 13.).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

azt az összeget, amelyet a fegyverzetfejlesztésre költenek. XVI. Benedek politikája elmozdulás II. János Pál hidegháborúban elfoglalt álláspontjához képest, de a nukleáris fegyverek pusztá birtoklásával szembeni állásfoglalás még nem olyan határozottan jelent meg, mint a jelenlegi pápa kommunikációjában.²⁷

FERENC PÁPA: „A NUKLEÁRIS FEGYVEREK PUSZTA BIRTOKLÁSA IS BŰN”

Ferenc pápa minden eddigi pápához képest nagyobb vehemenciával lépett fel a nukleáris fegyverek létezésé ellen.²⁸ Számos alkalommal felhívta az állami és nem állami szervezetek figyelmét, hogy a Katolikus Egyház továbbra is a nukleáris leszerelés álláspontját képviseli. A nukleáris fegyverek pusztá léte is veszélyezteti a békés együttélést, és a biztonság hamis érzetét kelti.²⁹ Erre figyelmeztetett Norvégiában 2013-ban, Mexikóban 2014 februárjában és Bécsben 2014 decemberében. Ez utóbbi volt a legjelentősebb. A „Vienna meeting”, alkalmával a pápa üzenetet küldött Sebastian Kurznak a konferencia elnökének, amelyből érezni lehetett, hogy a Szentszék célkitűzése a nukleáris fegyverek teljes betiltására irányul. Ferenc pápa végleg szakított azzal az iránnyal, amely II. János Pálra alapozva fenntartotta, hogy a nukleáris elrettentés ideiglenesen erkölcsileg elfogadható.³⁰ A szentszéki diplomácia a Vienna Conference alkalmával 2014. december 8-án dokumentumot adott ki. *Nuclear Weapons: Time for Abolition* – Nukleáris fegyverek: itt az idő a megsemmisítésre címmel. Bár a cím már önmagában sokat elárul a célkitűzésekről, de a szöveg mégsem egységes, ami az atomfegyverek elrettentés alapján való birtoklását illeti. Először visszafogottan fogalmaz a dokumentum: A nukleáris fegyverek birtoklása, akár elrettentés miatti okból, erkölcsi szempontból „problémás”.³¹ Majd később keményebb hangot üt meg, amikor úgy nyilatkozik, hogy ki kell jelenteni: nemcsak a nukleáris fegyverek alkalmazása, hanem a „nukleáris fegyverek birtoklása is erkölcstelen.” Ez pedig egyet jelent, hogy el kell indulni a nukleáris fegyverek teljes megsemmisítése irányába.³²

²⁷ Migliore Celestino: Statement Intervention by the Holy See At the 2005 Review Conference of the Parties To the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear weapons (NPT), *L'osservatore Romano*, 2005, 11.5, 2.

²⁸ Welty Emily: The Theological Landscape of the Nuclear Nonproliferation Treaty: the Catholic Church, the World Council of Churches and the Bomb. *Global Policy*, 2016/5. 6.

²⁹ Pope Francis: The Possession of Nuclear Weapons Should be Firmly Condemned. In: Catholic Herald.

<https://catholicherald.co.uk/news/2017/11/11/pope-francis-the-possession-of-nuclear-weapons-should-be-firmly-condemned/> (Letöltés ideje: 2018. december 20.)

³⁰ Pope Francis: Message of his Holiness Pope Francis on the Occasion of the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons „Nuclear Deterrence and the threat of mutually assured destruction cannot be the basis for an ethics of fraternity and peaceful coexistence among peoples and states.”

³¹ „The very possession of nuclear weapons, even for purposes of deterrence, is morally problematic.”

³² „Now is the time to affirm not only the immorality of the use of nuclear weapons, but the immorality of their possession, thereby clearing the road to nuclear abolition.” Lansu Paul: A world without nuclear weapons is possible – The Holy See takes on a leading role in abolishing nuclear weapons. <https://www.paxchristi.net/news/world-without-nuclear-weapons-possible-holy-see-takes-leading-role-abolishing-nuclear-weapons>. (Letöltés ideje: 2019. január 19.).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

A dokumentum rávilágít, hogy a Szentszék álláspontja azért változott meg, mivel a hidegháborúban az elrettentés erkölcsi elfogadása olyan reálpolitikai és stratégiai szempont volt, amely hosszútávon a teljes nukleáris arzenál leszereléséhez vezet.³³

A radikális elutasítás elvét erősítette meg Ferenc pápa 2017. január 1-jére írt béke üzenetében, amikor azt mondta „felemelem szavam a fegyverek leszerelésért, az atomfegyverek betiltásáért és kiiktatásáért. A nukleáris elrettentés és egymás kölcsönös tönkretétele nem lehet a béke etikájának alapja.”³⁴ Hasonlóan szólott 2017-ben a nukleáris fegyverektől mentes világról szóló konferencián.³⁵ Ez esetben az igazságos háború tan és a nemzetközi humanitárius jog alapján utasította el a nukleáris fegyverek birtoklására, alkalmazására és az elrettentésre irányuló minden szándékot.³⁶ A *Laudato si* kezdetű enciklikában pedig a pápa nemcsak mint az emberre, hanem mint az egész teremtett világra is veszélyt jelentő fegyverként jellemezte a nukleáris fegyvereket.³⁷

A pápa és a Szentszék figyelmét az sem kerülte el a nukleáris fegyverek elutasítása kapcsán, hogy jelenleg már azzal is számolni kell, hogy megvan az esélye, hogy nem áltami szereplők kezébe kerülnek ezek a fegyverek. Illetve továbbra is fennáll, a Szentszék által mindig hangsúlyozott társadalmi probléma, hogy a fegyverkezési verseny és a nukleáris arzenál modernizálására irányuló lépések fokozzák a társadalmi igazságtalanságot.³⁸ Naiv elképzelés, mondja a pápa, ha azt gondoljuk, hogy a nukleáris fegyverek birtoklásán, és nem a szegénység felszámolásán, az egészségügy, az oktatás, a szolidaritás építésén gondoljuk el a béke megőrzését. Rávilágított arra is, hogy a nukleáris fegyverek a félelem szolgálatában állnak, és nemcsak a szembenálló felekre, hanem az egész emberiségre veszélyt jelentenek. A nukleáris „elrettentés” gondolata nem tartható tovább. A katolikus erkölcsstan paradigmája szerint pedig eleve, amit erkölcstelen megtenni, azzal erkölcstelen

³³ Reichberg, M. Gregory: The Morality of Nuclear Deterrence. A Reassessment. In: Nuclear Deterrence. An Ethical Perspective. The Caritas in Veritate Foundation Working Papers. With a Selection of Recent Texts from the Church's Engagement Regarding the Question of Nuclear Deterrence. The Caritas in Veritate Foundation, 2015, 10. A szerző a nukleáris fegyverek bevetésének és létének igazolását az egyház társadalmi tanításának, a természetjog, az igazságos háború és a bonum commune katolikus értelmezésének perspektívájából cáfolja. A mély teológiai és eszmetörténeti vetület túlmutat ennek a tanulmánynak a keretén, de tény, hogy az egyházi állásfoglalások megértéséhez elkerülhetetlen a filozófiai és teológiai szempontok figyelembevételére. Lásd még Frivaldszky János: Egy ma vállalható természetjogi elmélet körvonalai. *Natura Iuris*, 2002, 59–72.

³⁴ Ferenc pápa üzenete a béke 50. világnapjára. <http://www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-uzenete-beke-50-vilagnapijara>. (Letöltés ideje: 2018. december 24.).

³⁵ Pope Francis: Address of his Holiness Pope Francis to Participants in the International Symposium "Prospects for a World Free of Nuclear Weapons and for Integral Disarmament.

https://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2017/november/documents/papa-francesco_20171110_convegno-disarmointegrale.html (Letöltés ideje: 2019. január 3.)

³⁶ McCarthy Eli: Nuclear Weapons: Built on Fear, So Address the Fear.

<https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/nuclear-weapons-built-on-fear-so-address-the-fear> (Letöltés ideje: 2018. december 24.).

³⁷ Ferenc pápa: Enc. *Laudato si*. 2015. V. 24. n. 104. *Acta Apostolicae Sedis*, 107 (2015/9). 888–889. Magyarul: Pápai Megnyilatkozások. Szent István Társulat, Budapest, 2015, 63.

³⁸ Nobuo Hayashi: On the Ethics of Nuclear Weapons, Framing a Political Consensus on the Unacceptability of Nuclear Weapons. ILPI-Unidir NPT Review Conference Series, (2015/2). 2–3.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

fenyegetődni is. Ebből a szempontból a nukleáris elrettentés erkölcsi megalapozása mindig is ellentmondásos volt.³⁹

Tekintve, hogy a Szentszék biztonságpolitikai hangsúlyait a római pápa határozza meg, a szentszéki diplomácia is a pápa szándéka szerint fogalmaz nemzetközi fórumokon. A Szentszék állandó képvisellel rendelkezik a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (IAEA), az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), Átfogó Atomcsend Egyezmény Szervezete (CTBTO) mellett. Ezek a fórumok lehetőséget biztosítanak a Szentszék álláspontjának kifejtéséhez. Bernardito Auza a Szentszék ENSZ-hez delegált állandó megfigyelője a pápai irányítást fényében rendszeresen nyilatkozik a világszervezet előtt a Szentszék nukleáris politikájáról.⁴⁰ Monsignor Antoine Camilleri, a Szentszéki Államtitkárság második szekciójának helyettese megerősítve a pápai megjegyzéseket, a következőket mondta: ezeknek a fegyvereknek a pusztító létezése is abszurd – alkalmazásuk támogatása az emberi élet és méltóság ellen van.⁴¹ Paul Richard Gallagher érsek, a Szentszéki Államtitkárság, második, az államokkal való kapcsolattartásért felelős szekció vezetője az atomkísérletek kapcsán az egészségkárosító hatásokra figyelmeztetett.⁴² A Szentszék 2017-ben aláírta és ratifikálta a nukleáris fegyverek tilalmáról szóló szerződést.⁴³

A diplomáciai testület rövidebb megnyilatkozásai mellett átfogóbb szakmai munkák kiadására és szakmai konferenciák megrendezésére is sor került. A *Caritas in veritate* bizottság a már említett 2015-ös kiadványában pontosan összefoglalta, hogy miért nem tartható tovább az elrettentés erkölcsi megalapozása.⁴⁴ Ennek a bizottságnak a feladata, hogy a Szentszék külképviseletét megfelelő szakmai anyaggal lássa el, olyan kérdésekben, amelyek az ENSZ vizsgálatának is tárgyát képezik.⁴⁵ Ennek tett eleget a bizottság a nukleáris fegyverek és a nukleáris elrettentés átfogó értékelésével. A bizottság által kiadott dokumentum szerint nem tartható az az álláspont, mely szerint a nukleáris fegyverek nem közvetlen alkalmazás-, hanem a másik fél elrettentése miatti birtoklása erkölcsileg elfogadható. Ennek oka: a) ezek olyan fegyverek, amelyek alkalmazása esetén az arányosság elve nem tartható. Sokkal nagyobb kárt okoz a bevetés, mint amekkora katonai ered-

³⁹ Powers, Gerard: From Nuclear Deterrence to Disarmament: Evolving Catholic Perspectives, 2015, május. <https://www.armscontrol.org/print/6962#endnotes> (Letöltés ideje: 2019. január 3.)

⁴⁰ Auza Bernardito: General and Complete Disarmament.

<https://holysemission.org/contents/statements/59e52888bb4f5.php>. (Letöltés ideje: 2019. január 21.)

⁴¹ „The mere existence of these weapons is absurd and that arguments in support of their use are an affront against the dignity of all human life.” Camilleri, Antoine: Address to the 58th General Conference of the International Atomic Energy Agency, Vienna, September 22, 2014.

⁴² Holy See: Nuclear weapons harmful to health, the environment, poverty.

<http://www.asianews.it/news-en/Holy-See:-Nuclear-weapons-harmful-to-health,-the-environment,-poverty-44958.html>. (Letöltés ideje: 2019. január 12.)

⁴³ Signing and ratification by the Holy See, also on behalf of Vatican City State, of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 21.09.2017.

<https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2017/09/21/170921e.html>. (Letöltés ideje: 2019. január 6.)

⁴⁴ The Caritas in Veritate Foundation. i.m. 6.

⁴⁵ Activities. <http://www.fciv.org/activities>. (Letöltés ideje: 2019. január 12.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

ménnyel jár. b) Azok a (nemzetközi) szereplők, akik nem félnek a haláltól és a megsemmisítő csapástól különösen kiszolgáltatottá válnak. c) Ezek a fegyverek továbbra is fenntartják a totális háború kirobbanásának veszélyét.

A Szentszék 2016-ban nagyszabású konferenciát szervezett a Vatikánban a nukleáris fegyverekről. A fő szervező a 2016. augusztus 31-én, a *Humanam progressionem* kezdetű motu proprioval létrehozott⁴⁶ „Dikasztérium az Átfogó Emberi Fejlődés Szolgálatában” szentszéki hivatal volt. A pápa azzal a szándékkal hozta létre az új szentszéki hivatalt, hogy az emberi jogi kérdésekben állást foglaljon.⁴⁷ A nukleáris fegyverek és az elrettentés kérdése erősen kapcsolódik az új dikasztérium ilyen jellegű küldetéséhez. Az új hivatal négy pápai tanács összevonásából jött létre, amelyek közül a Pápai Igazság és Béke Tanácsa foglalkozott leginkább a háború és béke, illetve kifejezetten a fegyverzetleszerelés és a modern – köztük a nukleáris – fegyverek kérdéskörével. A konferencián 11 Nobel békedíjas, az ENSZ és a NATO magas rangú tisztviselői, diplomaták, a nukleáris és a fegyverzetleszerelés szakemberei vettek részt. Emellett civil szervezetek és a nemzeti püspöki konferenciák képviselői. Számos felszólalás mellett Masako Wada, a hirosimai atomtámadás egyik utolsó túlélője is előadást tartott. A pápa profétai szózatként kommentálta Wada előadását, minthogy szavai figyelmeztetés a következő generációk számára. Mindemellett hozzátette, hogy pesszimista, ami a nukleáris fegyverektől mentes világot illeti, tekintve, hogy éppen a nukleáris fegyverek modernizálása történik.

PÜSPÖKKARI MEGNYILATKOZÁSOK A NUKLEÁRIS FEGYVEREK VONATKOZÁSÁBAN

A szentszéki és a pápai megnyilatkozások mellett a nyolcvanas években helyi püspöki konferenciák is nyilatkoztak a nukleáris fegyverekről. Különösen olyan országokban, ahol az állam nukleáris fegyverekkel rendelkezett, illetve az adott országban jelentős katolikus közösség élt.⁴⁸ Számukra fontos volt, hogy alaposabb eligazítást kapjanak az egyház tanításáról. Ennek az igénynek kívánt eleget tenni az Amerikai Püspöki Konferencia 1983-ban kiadott *The Challenge of Peace* lelkipásztori körlevele.⁴⁹ A körlevél először az igazságos háború klasszikus kérdéseivel foglalkozik – arányosság, a védekezés, a nem harcolók diszkriminációja –, amelyet a nukleáris fegyverekre alkalmaz. Majd sorra veszi azokat a kérdéseket, amelyek a nukleáris fegyverek témájához kapcsolódnak: elrettentés, fegyverkezési verseny és leszerelés, lelkiismereti aggályok. Ezután a püspöki konferencia három

⁴⁶ Ferenc pápa: Motu proprio. *Humanam progressionem*. 2016. VII. 17., https://w2.vatican.va/content/francesco/it/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20160817_humanam-progressionem.html (Letöltés ideje: 2017. január 19.).

⁴⁷ Ferenc pápa: Hogyan folyik a római kúriai reformja, www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-hogyan-folyik-romai-kuria-reformja (Letöltés ideje: 2016. december 30.).

⁴⁸ Nem elhanyagolható szempont, hogy sok katolikus a politikai életben is részt vesz.

⁴⁹ National Conference of Catholic Bishops: *The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response*. 1983. május 3. <http://www.usccb.org/upload/challenge-peace-gods-promise-our-response-1983.pdf>. (Letöltés ideje: 2019. január 21.).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

pontban jelzi a nukleáris fegyverek alkalmazásának problémáját: ártatlanok halála (II/1), nukleáris háború kirobbantása (II/2), korlátozott nukleáris háború (II/3). Az amerikai püspökök szerint a nukleáris háborúk eleve nem teszik lehetővé az igazságos háború fontos elemét, a béke helyreállítását. Ami kifejezetten az elrettentés gondolatát illeti, a dokumentum szkeptikus az atomfegyverek feltételes erkölcsi elfogadásával szemben, és nem hisz abban, hogy az elrettentés tartósan képes lenne a béke biztosítására.⁵⁰ Tekintve azonban, hogy II. János Pál erkölcsileg elfogadhatónak tartotta – az említett, 1982-es beszédben –, a nukleáris fegyverek birtoklását, amíg azok az elrettentést és a béke megőrzését szolgálják, ennek a pápai deklarációnak az amerikai püspökök sem akartak ellent mondani. Érződik azonban, hogy ebben a kérdésben nem teljesen osztják a pápa véleményét. A dokumentum alaposan foglalkozik az elrettentés fogalmának meghatározásával: A körlevél 163. §-a rávilágít, hogy az elrettentés fogalma a katonai stratégiában mindig is létezett. A nukleáris korban azonban az elrettentés a lehetséges ellenség olyan eszközökkel való visszatartását jelenti, amelyek „elfogadhatatlan károkat” képesek okozni. Az elrettentés képessége attól is függ – a körlevél szerint –, hogy a felek képesek-e megvédeni ezeket a létesítményeket az első támadástól, illetve nem alkalmazzák ezeket a fegyvereket úgy, hogy az első támadásnak tűnjön (163. §). Továbbá az elrettentésnek hitelesnek, állandónak és alkalmasnak kell lenni arra, hogy nyilvánvalóvá tegye, hogy nem lehetséges következmények nélkül a nukleáris fegyvereket bevetni. A dokumentum azonban rámutat (164. §), hogy az elrettentés általános fogalma mellett ezt a kérdést még alaposan ki kell dolgozni, amelyre a dokumentum kiadásáig nem került sor. Ehhez a dokumentum ajánlása értelmében figyelembe kell venni a technikai vívmányokról szóló bőséges irodalmat, az elrettentésről szóló politikát "declaratory policy" és a cselekvési terveket "action policy" – vagyis katonapolitikai dokumentumokat.⁵¹ A nukleáris elrettentés erkölcsi megítéléséhez ebben az értelemben a katonai stratégiákat is ismerni kell (177 §). Kimondja, hogy el kell ismerni, hogy az elrettentésre szükség van, de erkölcsileg az elrettentés nem minden formája engedhető meg.⁵² Továbbá nemcsak a már említett stratégiai dokumentumokat kell figyelembe venni, hanem minden esetben be kell tartani a „diszkrimináció”, vagyis a civil lakosság védelmét és az arányosság elvét: vagyis a nukleáris fegyver alkalmazásának nagyobb előnnyel kell járni, mint amilyen kárt okoz. De ki ítéli meg a veszteség és a haszon arányát? A dokumentum által megfogalmazott elvek alapján: a megtorló csapás sem engedhető meg, ha az városok vagy lakott területek ellen irányul, még akkor sem, ha a katonai támaszpont a városban vagy a város körül található (180. §). Nem fogadható el a „járulékos veszteség” érv a civilek

⁵⁰ „In concert with the evaluation provided by Pope John Paul II, we have arrived at a strictly conditional moral acceptance of deterrence. In this letter we have outlined criteria and recommendations which indicate the meaning of conditional acceptance of deterrence policy. We cannot consider such a policy adequate as a long-term basis for peace.”

⁵¹ Shaun Gregory: Nuclear Command and Control in NATO: Nuclear Weapons Operations and the Strategy of Flexible Response. Palgrave MacMillan, New York, 1996, 67–71.; Varga Gergely: Stratégiai koncepciók a kezdetektől Lisszabonig. *Nemzet és Biztonság*, 2010, november, 18.

⁵² „Although we acknowledge the need for deterrence, not all forms of deterrence are morally acceptable.” 178. §.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

vonatkozásában a katonai támaszpontok elleni támadások esetén (181–182. §). Ebben az olvasatban minden olyan csapásmérés, amelynek meghatározó számú civil áldozata lehet, tekintet nélkül arra, hogy a támadás közvetve vagy közvetlenül mire irányul, erkölcsileg elfogadhatatlan. A körlevél azt sugallja, hogy a nukleáris fegyverek pusztító ereje, hatótávolsága vagy a másik fél reakciója miatt lehetetlen ezeknek a fegyvereknek az alkalmazása esetén „arányosságról” beszélni. Az ilyen fegyverek alkalmazása automatikusan magával hozza a háború exkalációját is. Az amerikai püspökök meghatároztak három pontot, amelynek megvalósulását szükségesnek tartották a nukleáris fegyverek birtoklásának igazolásához. 1) birtoklás csak azért, hogy ne legyen atomháború, 2) a nukleáris fölény elkerülése, 3) a jelenlegi birtoklás csak szükséges állomás a teljes leszereléshez (188. §). Vagyis az elrettentés miatti birtoklás nem a fegyver alkalmazásának, bizonyos számon túli előállításának és a „status quo” megőrzésének, hanem a béke fenntartásának és a teljes leszerelésnek a reményében fogadható el.⁵³ A püspöki konferencia hat ajánlást is megfogalmaz: 1) azonnali bilaterális és ellenőrizhető megállapodások annak érdekében, hogy hagyjanak fel új nukleáris fegyverrendszerek tesztelésével, előállításával és elhelyezésével, 2) a két nagyhatalom kölcsönös megállapodása a nukleáris arzenál jelentős leszerelése vonatkozásában, 3) a nukleáris fegyverek tesztelésére vonatkozó tilalom teljeskörű elfogadása, 4) a rövid hatótávolságú nukleáris fegyverek leszerelése, mivel ezek aránytalanul teszik az elrettentést, 5) nukleáris fegyverek teljes kivonása azokról a területekről, amelyeket a háború a kirobbanás után elérhet, mivel ilyen esetben elhamarkodott és átgondolatlan döntés születne a fegyverek bevetéséről, 6) gondatlan és jogosulatlan használat megelőzése érdekében szigorítani kell a nukleáris fegyverek felett az ellenőrző rendszereket.

A *The Challenge of Peace* kiadása után John S. Cummins Oaklandi püspök konferenciasorozatot szervezett a kaliforniai Lawrence-Livermore Laboratórium kutatóival és a Berkeley Center teológusaival, illetve etikai szakembereivel. Berkeley Center, mint a Georgetown jezsuita egyetem valláséleti kérdésekkel foglalkozó kutatóközpontja komoly kutatásokat végzett a nukleáris fegyverek alkalmazása és birtoklása kapcsán.⁵⁴ Az ún. Oakland dialógus jelentősen hozzájárult, hogy a hidegháború nehéz időszakában az amerikai katolikus egyházban kialakult a nukleáris fegyverek kérdésének alaposabb etikai értékelése. Segítették a katolikus híveket és kutatókat, hogy átfogó képet alkossanak a nukleáris energia békés és háborús célra való felhasználásáról a katolikus tanítás, hagyomány és erkölcs tanítás oldaláról. Ennek részeként magát a nukleáris energiát és annak alternatíváit is vizsgálták.⁵⁵

1993-ban, tíz évvel a *The Challenge of Peace* lelkipásztori körlevél kiadása után az Amerikai Püspöki Konferencia újabb körlevelet adott ki: *The Harvest of Justice is Sown in*

⁵³ Nebel Mathias – Giudetti Giovanni: Introduction to Texts of the Catholic Church Regarding Nuclear Deterrence. i. m. 39.

⁵⁴ A kutatóintézethez lásd: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/> (Letöltés ideje: 2018. december 31.).

⁵⁵ Christiansen Drew: The Church Says ‘No’ to Nuclear Weapons Pastoral and moral implications. i. m. 3–4.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

Peace címmel. A körlevélben egyrészt figyelembe vették a Varsói Szerződés megszűnéséből és a Szovjetunió felbomlásából adódó új biztonsági helyzetet. Továbbá azt a nehézséget is tekintetbe vették, hogy a katolikus egyházi vezetők és a biztonságpolitikai kutatók a nukleáris elrettentés kapcsán II. János Pál ismert beszédjének köszönhetően eltérő álláspontot képviseltek. Az amerikai püspökök egy része azon a véleményen volt, hogy az elrettentés alapján való nukleáris fegyverek birtoklása továbbra is elfogadható, amennyiben betartják a 83-as körlevélben és az egyetemes egyház más fórumain megfogalmazott iránymutatást. Más egyházi vezetők már úgy gondolták, hogy a Szovjetunió felbomlása után semmi nem indokolja, hogy fenntartsák a nukleáris fegyverek elrettentéshez kapcsolt morális elfogadhatóságát. Milyen alapon lehet ugyanis elvárni, hogy az egyes népek lemondjanak a nukleáris fegyverekről, amíg mi az elrettentésre hivatkozva erkölcsi alapot biztosítunk ezeknek a fegyvereknek a birtoklásához – idézi az új körlevél egyes amerikai püspököket.⁵⁶ Végül is a dokumentum fenntartja a 83-as körlevél alapelveit az elrettentésre vonatkozóan (II E 1), mindamellett, hogy mintegy teljes fegyverzetleszerelési agendaként aposztrofálja a régi szempontokat.⁵⁷

A katolikus egyház, a püspöki konferencia később is együttműködött a kormányzattal számos fegyverzetellenőrzési és leszerelési programban, mint az Egyesült Államok és Oroszország között kötött 2010-es új START megállapodás, a 2015-ös iráni nukleáris megállapodás kidolgozásában.

Ahogy a Szentszék is egyre határozottabban lépett fel a nukleáris fegyverek vonatkozásában, úgy az amerikai püspökök is erőteljesebben nyilatkoztak.⁵⁸ 2010 áprilisában Francis George bíboros az amerikai püspöki konferencia akkori elnöke Barack Obamának írt levelében kifejtette, hogy a nukleáris fegyverek más fegyverekhez nem hasonlíthatók, hiszen olyan pusztító kapacitással rendelkeznek, amelyek veszélyeztetik az emberi életet és az emberi méltóságot. Ezért ezeknek a fegyvereknek az alkalmazását az egyház igazságos háborúról szóló tanítása alapján elfogadhatatlan. Oscar Cantú a püspöki konferencia *Iustitia et Pax* bizottságának a vezetője pedig számos fórumon – a Szentszék törekvéseit támogatva – a nukleáris fegyverek teljes leszereléséről nyilatkozott.⁵⁹ A püspöki konferencia pedig a katolikus egyház hagyományos tanítása-, a zsinati dokumentumok iránymutatása-, az újabb magiszteriális megnyilatkozások fényében az amerikai köz- és politikai

⁵⁶ „What is the moral basis for asking other nations to forego nuclear weapons if we continue to judge our own deterrent to be morally necessary?”

⁵⁷ National Conference of Catholic Bishops: *The Harvest of Justice is Sown in Peace*.

<http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/catholic-social-teaching/the-harvest-of-justice-is-sown-in-peace.cfm>. (Letöltés ideje: 2018. december 31.)

⁵⁸ Az Amerikai Püspöki Konferencia és az egyes püspökök nukleáris kérdésben adott nyilatkozatai: <http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/war-and-peace/nuclear-weapons/index.cfm>

⁵⁹ Oscar Cantú: *Nuclear Disarmament: Time for Abolition*.

<http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/war-and-peace/nuclear-weapons/upload/Nuclear-Weapons-and-the-Moral-Compass.pdf> (Letöltés ideje: 2019. január 2.).

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

életben támogatja azokat a nemzetközi erőfeszítéseket, amelyek a nukleáris fegyverek betiltására irányulnak.⁶⁰

Kétségtől az egyesültállamokbeli a legjelentősebb helyi egyház, amely a nukleáris fegyverek kapcsán nyilatkozott. Emellett azonban más püspöki konferenciák is adtak ki a témában különböző terjedelmű megnyilatkozásokat. A Német Püspöki Konferencia 1983-ban adta ki a *Gerechtigkeits schafft Frieden* pasztorális körlevelet.⁶¹ Az amerikai püspökök koncepciójához képest szigorúbban fogalmaz, minthogy azt mondja, hogy az elrettentés nem elégséges eszköze a háború megakadályozásának. A német konferencia gesztusokat tesz a szövetséges katonapolitika irányába, minthogy támogatóan nyilatkozik olyan kérdésekről, mint a rugalmas válaszadás képessége „flexible response” vagy a nukleáris fegyverek megtartása a konvencionális háborúk megakadályozása érdekében.⁶² A német püspökök állásfoglalása annyiban összhangban állt II. János Pál ENSZ-ben mondott beszédjével, hogy a nukleáris fegyverek csak időlegesen, és az elrettentés elégséges eszközeinek tekintették, de nem lehetnek a háború esélyeit növelő eszközök. A püspökök ugyanakkor úgy tekintettek ezekre az eszközökre, amelyeket egyébként nem lehet bevetni, hiszen hatalmas pusztító hatással – akár egész Európa pusztulásával jár.⁶³ A nukleáris fegyvereknek alkalmazása erkölcsileg elfogadhatatlan. Így természetesen jogos a kérdés, hogy lehet elrettentő erő az a fegyver, amelyet egyébként nem lehet bevetni? 2000-ben a német püspökök újabb dokumentumot adtak ki *Gerechter Friede* címmel.⁶⁴ Ebben a dokumentumban igyekeztek magyarázni a püspöki konferencia hidegháborúban kiadott deklarációit. Ami azonban érdekesebb, fenntartja a nukleáris elrettentés erkölcsi igazolhatóságát, amíg a nagyhatalmak meghatározó mennyiségű nukleáris arzenállal rendelkeznek (2§).⁶⁵

ÖSSZEFOGLALÓ

A háború természete, a megindításához való elégséges okok, a háborúban betartandó normák, az alkalmazható eszközök a társadalmat érintő örök erkölcsi dilemmái. A Katolikus Egyház, mint az isteni kinyilatkoztatás letéteményese illetékesnek érzi magát, hogy a társadalmat érintő erkölcsi kérdésekben, így a háború vonatkozásában is nyilatkozzon. Az egyház a „biztonsági környezetben” beállt változások és az új eszközök bevezetése alkal-

⁶⁰ National Conference of Catholic Bishops: Nuclear Disarmament: Seeking Human Security. 2017. július. 6.

<http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/war-and-peace/nuclear-weapons/upload/Multilateral-Nuclear-Disarmament-July-6-2017.pdf> (letöltés ideje: 2019. január 8.)

⁶¹ Die Deutschen Bischöfe: Gerechtigkeits schafft Frieden. 18. April 1983, Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 1983.

⁶² Uo. 53.

⁶³ Uo. 55.

⁶⁴ Die deutschen Bischöfe: Gerechter Friede.

http://www.dbk-shop.de/media/files_public/hxjrqsmw/DBK_1166.pdf

⁶⁵ Ranaghan G. Dorothy: Blind Spot 2nd edition: War and Christian Identity. New City Press, Hyde Park, 2011.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

mával a történelem folyamán újra értékelte és újfogalmazta mindazt, amit gyűjtőnéven „igazságos háború” tanaként ismerünk. A tudományos fegyverek megszületésekor is ez történt. Indiszkrinatív hatásuk és pusztító erejük miatt az egyház már a fegyverek kísérleti stádiumában reflektált a lehetséges veszélyekre. XXIII. János pedig már szisztematikusan foglalkozott a *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában a nukleáris fegyverek bevetéséből fakadó problémákkal. Koncepcióját később a II. Vatikáni Zsinat és VI. Pál is átvette.

Mindig egyértelmű volt az egyház részéről, hogy a nukleáris fegyverek bevetése a fegyver említett hatásai miatt erkölcstelen. De az egyházi állásfoglalás nem volt ennyire egyértelmű a birtoklás, különösen is, ami a másik fél támadástól való elrettentés érdekében való birtoklást illeti. Az igazi fordulat ezen a téren II. János Pál 1982-ben az ENSZ-ben mondott beszédje jelentette. A nagyhatalmak által életre hívott és a nemzetközi közösség által is támogatott fegyverzetleszerelési programok, a reálpolitika figyelembevételére vezette a pápát, hogy a nukleáris fegyverek elrettentés miatt való ideiglenes birtoklását erkölcsileg elfogadhatónak tartsa.

A pápa maga is csak a teljes fegyverzetleszereléshez vezető ideiglenes állapotnak gondolta az atomfegyverek ideiglenes birtoklásának erkölcsi elfogadhatóságát. Beszédével azonban a mai napig meghatározta azoknak a katolikus egyházi vezetőknek és biztonságpolitikusoknak az álláspontját, akik elutasítják a teljes nukleáris pacifizmust, és ezeknek a fegyvereknek a nemzetközi béke fenntartásában szerepet szánnak.

A nyolcvanas évektől azok a püspöki konferenciák, amelyek leginkább érintettek voltak a nukleáris fegyverek kérdésében teológiai, katonai és technológiai szempontból alaposan kidolgozott dokumentumokat adtak ki. Ezekben a lelkipásztori jellegű megnyilatkozásokban érezhető a szentszéki álláspont- és a hazai körülmények együttes figyelembevételének való megfelelés igénye, de adott esetben az ebből fakadó disszonancia is. A legjelentősebbek ebben a kérdésben az amerikai és a német püspöki konferenciák deklarációi voltak.

Bár a hidegháború után maga II. János Pál, illetve az egyházi dokumentumok, majd később XVI. Benedek is a teljes leszerelés szempontjait erősítette, de az igazi fordulat a jelenlegi pápával következett be. Ferenc pápa határozottan megfogalmazta: 1) A hidegháború éveiben elfogadott elrettentés és a nukleáris fegyverek morális igazolása tovább nem tartható. 2) Cél a nukleáris fegyverek teljes leszerelése és betiltása. 3) A nukleáris fegyverek birtoklása is bűn.

Úgy tűnik, amíg Washington, illetve a nyugati világ még mindig a hidegháború „elrettentés” logikája szerint gondolkodik a nukleáris arsenálról, addig Ferenc pápa és a szentszéki diplomácia ezeknek a régi elveknek az erkölcsi tarthatatlansága mellett száll síkra. A pápa és a diplomáciai testület számos fórumon hangsúlyozta, hogy ezeknek a fegyvereknek a tényleges bevetése ellentmond a klasszikus keresztény „igazságos háború” elméletből levezethető arányosság, diszkrimináció – nem harcolók védelme – elvnek. A közjó – *bonum commune* – az egyház felfogása szerint nemcsak egy országra korlátozódik, hanem az egész emberiségre értendő kategória. Az atomfegyverek bevetése után ennek a közöségnek a legfőbb java a béke helyreállítása is nehezen képzelhető el az okozott károk és

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

sértettség miatt. Továbbá azt sem szabad elfelejteni, hogy logikai ellentmondás áll fenn, ha olyan eszközzel fenyegetőzünk, „rettentünk el”, amelyet az említett elvek miatt úgyszemint lehet bevetni.

Joggal kérdezzük meg, vajon Ferenc pápa nem látja, hogy az általa képviselt irány és a politikai realitás ellentétben áll? A pápa mindezt jól érzékeli, de azt is, hogy számos kérdésben olyan fordulóponthoz érkezett a világ, amikor el kell dönteni, hogy a politika diktálta „realitás” vagy az emberiség fennmaradását választjuk. És ezek között a kérdések között a nukleáris fegyverek léte vagy nemléte az egyik legmeghatározóbb.

Sancta Maria - Regina pacis, ora pro nobis! Szűz Mária – béke királynéja könyörögj érettünk!

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Auza Bernardito: General and Complete Disarmament. <https://holyseemission.org/contents//statements/59e52888bb4f5.php>.
2. Botos Katalin: A jó pápa. *Magyar Szemle*, 11–12 (2013). 182–186.
3. Camilleri Antoine: Address to the 58th General Conference of the International Atomic Energy Agency, Vienna, September 22, 2014.
4. Drew Christiansen: The Church Says ‘No’ to Nuclear Weapons Pastoral and moral implications La Civiltà Cattolica. 2017, English Edition, 3.
5. Del Portillo Alvaro: Laici e fedeli nella Chiesa. Giuffrè, Milano, 1999.
6. Erdő Péter: Az íjászok és hajítógép-kezelők büntetése: Adalékok a kánonjogi esetmegoldás módszeréhez a kései középkorban, *Magyar Sion*, 2 (2008). 23–58.
7. Egan Eileen: Peace Be with You: Justified Warfare or the Way of Nonviolence. Eugene, Wipf and Stock, 2004.
8. Frivaldszky János: Egy ma vállalható természetjogi elmélet körvonalai. *Natura Iuris*, 2002, 59–72.
9. Lansu Paul: A world without nuclear weapons is possible – The Holy See takes on a leading role in abolishing nuclear weapons. <https://www.paxchristi.net/news/world-without-nuclear-weapons-possible-holy-see-takes-leading-role-abolishing-nuclear-weapons>.
10. McCarthy Eli: Nuclear Weapons: Built on Fear, So Address the Fear. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/nuclear-weapons-built-on-fear-so-address-the-fear>
11. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/nuclear-weapons-built-on-fear-so-address-the-fear>
12. Migliore Celestino: Statement Intervention by the Holy See At the 2005 Review Conference Of The Parties To The Treaty on the non-proliferation of nuclear weapons (Npt), *L'osservatore Romano*, 2005.11. 5, 2.
13. Nebel Mathias – Giudetti Giovanni: Introduction to Texts of the Catholic Church Regarding Nuclear Deterrence. In: The Caritas in Veritate Foundation: Nuclear Deterrence. With a selection of recent texts from the Church's engagement regarding the question of nuclear deterrence. The Caritas in Veritate Foundation, 2015.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

14. Nobuo Hayashi: On the Ethics of Nuclear Weapons, Framing a Political Consensus on the Unacceptability of Nuclear Weapons. ILPI-Unidir NPT Review Conference Series, (2015/2) 2–3.
15. Padányi József: A hadtudomány művelésének keretei a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen. *Hadtudomány*, 26 (2016/1–2). 112–114.
16. Powers, Gerard: From Nuclear Deterrence to Disarmament: Evolving Catholic Perspectives, 2015, május. <https://www.armscontrol.org/print/6962#endnotes>
17. Reichberg, M. Gregory: The Morality of Nuclear Deterrence. A Reassessment. In. Nuclear Deterrence. An Ethical Perspective. The Caritas in Veritate Foundation Working Papers. With a Selection of Recent Texts from the Church's Engagement Regarding the Question of Nuclear Deterrence. The Caritas in Veritate Foundation, 2015.
18. Ranaghan G. Dorothy: Blind Spot 2nd edition: War and Christian Identity. New City Press, Hyde Park, 2011.
19. Reese Thomas: Vatican Questions Nuclear Deterrence. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/posts/vatican-questions-nuclear-deterrence>.
20. Resperger István: A „diadal” és egyéb módszerek alkalmazása a nemzeti válságkezelési feladatok megoldásánál, *Hadtudományi Szemle*, 5 (2012/1–2). 141–165.
21. Shaun Gregory: Nuclear Command and Control in NATO: Nuclear Weapons Operations and the Strategy of Flexible Response. Palgrave MacMillan, New York, 1996.
22. Ujházi Lóránd: Az „igazságos háború” tan elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In: Göcze István (szerk.): Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017, 21–39.
23. Ujházi Lóránd: Újabb etikai kihívások a hadtudományban a katolikus egyház megítélése szerint: Reflexió a távirányítású repülőgépek alkalmazása. *Társadalom és honvédelem*, 18 (2014/1). 25–44.
24. Varga Gergely: Stratégiai koncepciók a kezdetektől Lisszabonig, *Nemzet és Biztonság*, 2010, november, 18.
25. Welty Emily: The Theological Landscape of the Nuclear Nonproliferation Treaty: the Catholic Church, the World Council of Churches and the Bomb *Global Policy*, 2016/5.

Pápai megnyilatkozások:

1. XXIII. János: Pacem in terris. Enc. 1963. III. 11. *Acta Apostolicae Sedis*, 55 (1963/3) 257–304. Magyarul: https://w2.vatican.va/content/john-xxiii/hu/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html
2. VI. Pál: Nuntius telegraphicus. 1963.VIII. 5. *Acta Apostolicae Sedis*, 55 (1963). 760.
3. VI. Pál: Messaggio al presidente e ai delegati delle nazioni unite riuniti in assemblea plenaria a New York, *L'Osservatore Romano*, 24 (1978/12). 2–3, Angolul: https://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/letters/1978/documents/hf_p-vi_let_19780524_nations-unies.html

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

4. VI. Pál: Enc. Populorum progressio. 1967.III.26, n. 53. *Acta Apostolicae Sedis*, 59 (1967/2). 283. Magyarul: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=462>.
5. II. János Pál: Message to the General Assembly of the United Nations. 1982. VI. 7. *L'osservatore romano. Weekly Edition in English* n.1982, 25, 3.
6. II. János Pál Homily of Holy Mass of Pentecost. http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1982/documents/hf_jp-ii_hom_19820530_coventry.html
7. II. János Pál: Üzenet a Béke Világnapjára 1986, *Acta Apostolicae Sedis*, 78 (1986/1). 280.
8. II. János Pál: Enc. Centesimus annus. 1991.V. 1. n. 18. *Acta Apostolicae Sedis* 83 (1991). 793–867. Magyarul: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86>
9. Message of his Holiness Pope Benedict XVI for the Celebration of the World Day Of Peace. https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20051213_xxxix-world-day-peace.html.
10. Ferenc pápa: Enc. Laudato si. 2015.V. 24. n. 104. *Acta Apostolicae Sedis*, 107, (2015/9) 887-945. Magyarul: Pápai Megnyilatkozások. Szent István Társulat, Budapest, 2015.
11. Ferenc pápa: Motu proprio. Humanam progressionem. 2016. VII. 17., https://w2.vatican.va/content/francesco/it/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20160817_humanam-progressionem.html
12. Ferenc pápa: Hogyan folyik a római kúriai reformja, www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-hogyan-folyik-romai-kuria-reformja
13. Ferenc pápa üzenete a béke 50. világnapjára. <http://www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-uzenete-beke-50-vilagnapjara>.
14. Pope Francis: The Possession of Nuclear Weapons Should be Firmly Condemned. *Catholic Herald*. <https://catholicherald.co.uk/news/2017/11/11/pope-francis-the-possession-of-nuclear-weapons-should-be-firmly-condemned/>
15. Pope Francis: Address of his Holiness Pope Francis to Participants in the International Symposium " Prospects for a World Free of Nuclear Weapons and for Integral Disarmament. https://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2017/november/documents/papa-francesco_20171110_convegno-disarmointegrale.html
16. Pope Francis: Message of his Holiness Pope Francis on the Occasion of the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons. https://w2.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2014/documents/papa-francesco_20141207_messaggio-conferenza-vienna-nucleare.html.

Szentszéki megnyilatkozások:

1. Igazságosság és Pápai Tanács: Az Egyház Társadalmi tanításának kompendiuma. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_hu.html.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.23

2019. XII. évf. Különszám

2. Püspökkari megnyilatkozások:
3. National Conference of Catholic Bishops: The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response. 1983. május 3.
<http://www.usccb.org/upload/challenge-peace-gods-promise-our-response-1983.pdf>
4. National Conference of Catholic Bishops: The Harvest of Justice is Sown in Peace.
<http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/catholic-social-teaching/the-harvest-of-justice-is-sown-in-peace.cfm>.
5. National Conference of Catholic Bishops: Nuclear Disarmament: Seeking Human Security. 2017. július. 6. <http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/war-and-peace/nuclear-weapons/upload/Multilateral-Nuclear-Disarmament-July-6-2017.pdf>
6. Az Amerikai Püspöki Konferencia és az egyes püspökök nukleáris kérdésben adott nyilatkozatai:
<http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/war-and-peace/nuclear-weapons/index.cfm>
7. Oscar Cantú: Nuclear Disarmament: Time for Abolition.
<http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/war-and-peace/nuclear-weapons/upload/Nuclear-Weapons-and-the-Moral-Compass.pdf>
8. Die Deutschen Bischöfe: Gerechtigkeit schafft Frieden. 18. April 1983, Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 1983.
9. Die deutschen Bischöfe: Gerechter Friede. http://www.dbk-shop.de/media/files_public/hxjrksmw/DBK_1166.pdf

Internetes források:

1. Holy See Mission: The Holy See On The Abolition Of Nuclear Weapons.
<https://holysemission.org/contents/statements/55e34d381107a0.55385271.php>
2. <https://berkeleycenter.georgetown.edu/>
3. Az atomsorompó-szerződés. *Grotius*. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=WOOXNT&lq=1>.
4. Activites. <http://www.fciv.org/activities>.
5. Holy See: Nuclear weapons harmful to health, the environment, poverty.
<http://www.asianews.it/news-en/Holy-See:-Nuclear-weapons-harmful-to-health,-the-environment,-poverty-44958.html>
7. Signing and ratification by the Holy See, also on behalf of Vatican City State, of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 21.09.2017.
<https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2017/09/21/170921e.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: [10.32563/hsz.2019.1.ksz.23](https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.ksz.23)

2019. XII. évf. Különszám